

РІЧ, ОБ'ЄКТ, ТОПОС У СОЦІАЛЬНІЙ ТОПОЛОГІЇ

Стаття присвячена аналізу системи топології в сучасній соціальній філософії. Автор аналізує ключові аспекти топологічних систем. Зазначено, що топологічна схема може бути застосована як універсальний опис і характеристика специфіки соціального буття.

Ключові слова: *топос, соціальна система, топологія.*

Статья посвящена анализу системы топологии в современной социальной философии. Автор анализирует ключевые аспекты топологических систем современной социальной философии. Отмечается, что топологическая схема может быть использована как универсальное описание и характеристика специфики социального бытия.

Ключевые слова: *топос, социальная система, топология.*

This article is dedicated to analyze of the topological system in modern social philosophy. The author analyzes key aspects of topological systems of modern social philosophy. We can use the topological approach as an universal description and characteristic of social life specifics.

Keywords: *topos, social system, topology.*

Постановка проблеми. Спираючись на метод Е. Гуссерля, М. Гайдеггер розробив аналіз речі як приладдя (*res*, *πράγμα* та *πράξις*), який покладено в основу концепту «об'єктність», що використовується в акторно-мережевій теорії. Але її прихильники залучили до фундаменту «об'єктності» значно вужчий аспект гайдеггерівського розуміння проблеми речі, який стосується лише пояснення зв'язку речей, технологій та соціальних наслідків їх застосування. Тобто соціологів зацікавило тільки те, що придатне для побудови моделей пояснення соціологічних процесів і структур. Але «проект фізичної соціології» має значно більший гносеологічний потенціал для розгорнутого аналізу й інтерпретації соціальної реальності, природи і взаємин в суспільстві.

Аналіз досліджень. Концепт «об'єктність» розроблено в межах акторно-мережевої теорії, його застосовують у сфері соціальної теорії для виокремлення й аналізу соціальних об'єктів. Сама акторно-мережева теорія виникла в 90-х роках ХХ століття завдяки роботам Б. Латур, Дж. Ло і М. Каллон у межах соціології науки і техніки. Перші переклади робіт цих авторів російською з'явилися у 2000-х та потрапили в центр уваги дослідників інформаційних мереж та соціологів і лише згодом фахівців з соціальної філософії. На пострадянському просторі російські дослідники А. Філіппов і В. Вахштайн, а також український учений В. Палагута

єдині, хто вдався до аналізу акторно-мережевої теорії. Але до сьогодні потенціал методологічних знахідок розробників акторно-мережевої концепції суспільства ще не набув належного теоретичного узагальнення в межах соціальної філософії.

Метою статті є аналіз топологічної системи акторно-мережевої теорії. Завданням дослідження було виявлення зв'язку між концептом «об'єктність» та екзистенціалом «світність».

Одна з головних тез акторно-мережевої теорії — будь-який об'єкт, що виникає, має власний об'єм та просторове місце, впливає на просторові відносини. Новація цієї теоретичної пропозиції — у трьох положеннях: по-перше, соціальний об'єкт повинен мати предметний, речовий «субстрат»; по-друге, соціальний об'єкт організує фізичний і функціональний простір навколо себе; по-третє, об'єкт має складну структуру і залишається цілісним, поки не змінюються зовнішні і внутрішні зв'язки його складових.

Матеріальна річ перетворюється для соціальної теорії на «якір» суспільної взаємодії і соціального об'єкта. Якщо для М. Гайдеггера річ виконує роль «речі для чогось» у значенні інструмента й об'єкта пізнання, то для І. Гофмана, Б. Латура, Дж. Ло вона стає приладдям, яке опосередковує соціальні акти та забезпечує цілісність і послідовність соціальної взаємодії, що набуває наочності як фізичний рух матеріальних речей. Тобто просторове й матеріальне місце соціальної взаємодії позначається звичайними предметами, що використовуються як знаряддя для здійснення соціального акту.

Таке «повернення до матеріальності» у М. Кастельса і П. Бурдьє перетворюється на переконання, що можливість здійснювати соціальні акти в сучасному суспільстві забезпечується фізичною доступністю електронних засобів комунікації. Обмін інформацією, дії і рух товарів та послуг — усе це майже фізично прив'язується до володіння пристроєм, знаряддям для цієї активності. Навіть логіка мереж ототожнюється з фізичним станом пристрою комунікації — увімкнено/вимкнено.

К. Кнорр-Цетіна запропонувала концепцію об'єктцентричної соціальності, яка пов'язана з процесами визначення ідентичності, місця, функціональної активності та значення соціального Я залежно від об'єктно-речового оточення. Визначаючи поняття «об'єкт», дослідниця використовує дефініцію Г. Зіммеля «товари»: «Речі, що чинять спротив нашому бажанню володіти ними» [2, с. 283]. Залежність від речей і технічна потреба в речах при виконанні соціальних функцій змушують вводити речі в склад соціальності одночасно і як актанта, і як актора. Тобто якщо ми спробуємо дати визначення поняттю «об'єкт» у контексті акторно-мережевої теорії, то на елементарному рівні це *річ, що використовується в практичній діяльності людини і застосування якої фізично й функціонально організує соціальний простір*. Таким чином, соціальний топос людини (фізичний і функціональний) визначається об'єктним оточенням, яке може бути зведено до предметно-речового та технологічного рівня. Навіть процес самоідентифікації, з

точки зору об'єктцентричної концепції, проходить стадію уречовління в умовах ринку праці, коли працівник висуває себе як товар. У дослідженні «Соціальність і об'єкти» К. Кнорр-Цетіна переплітає проблеми ідентичності та індивідуалізації з «об'єктуалізацією — з усе більшою орієнтацією на об'єкти, як джерела набуття свого Я, близькості, сучасної суб'єктності та соціальної інтеграції» [2, с. 279]. Її висновки привертають увагу бажанням залишитись у межах соціальної теорії і не виходити на рівень філософського узагальнення, хоча відсилання до методології М. Гайдеггера спонукає до цього кроку. К. Кнорр-Цетіна посилається на роботу М. Гайдеггера «Буття і час», де ця проблема подана в іншому ракурсі за допомогою конструкцій «не-по-собі», «турбота», «світовість», категорій «онтичне» та «онтологічне».

Таке «практичне» розуміння речі, яке ми бачимо в акторно-мережевій теорії, абсолютизує її онтичне значення. Цей крок подібний до повороту проблеми ідентичності у сферу опису наративної ідентичності та моделей ідентифікацій. За М. Гайдеггером, «світність» — онтологічне поняття, яке має на увазі структуру конститутивного моменту буття-у-світі, але світ онтологічно не є визначенням сутнього [4, с. 64]. У формуванні позиції К. Кнорр-Цетіної можна застосувати лише ту частину гайдеггівського підходу до визначення речі, яка підпадає під його дефініцію «світ із титулом регіон», тобто світ *можливих* речей, які є для певної галузі знань. Авторка говорить про підвищення ролі таких «світів-регіонів» у сучасній цивілізації у вигляді експертних висновків і думки фахівців. Тобто річ зустрічається у вигляді її «тематично визначеної» дії, того, що у М. Гайдеггера описане як «практичне використання після теоретичного пояснення». Ми сприймаємо річ у значенні «в чому фактично присутній світ», це рівень доонтологічного екзистенційного значення, на якому окреслюється «публічний» і «свій» світ, за М. Гайдеггером, це «світ домашнього оточення».

Об'єкти, як їх визначає К. Кнорр-Цетіна, – це *скоріше процеси і проєкції, ніж певні предмети*, а спостереження лише збільшують їх складність [2, с. 284]. Але така оцінка відсилає до гайдеггівського роз'яснення проблеми речі, що пов'язана з ідеєю убудованості в оточення. Феноменологічно дотемантичне сутнє є доступним за умови потрапляння до сфери турботи (у термінології М. Гайдеггера) чи «структури бажаного» (у лаканівській системі, якій надає перевагу К. Кнорр-Цетіна). Річ прояснюється за умов розуміння її практичності і необхідності або змісту бажання, як відбиття недостачі. Плутаність і складність речі, за М. Гайдеггером, викликана не через повсякденну присутність і використанням, а через «плутанину тенденцій тлумачення» [4, с. 64], тобто теоретичного (чи експертного у К. Кнорр-Цетіної) пояснення «з чого» і «для чого». Саме тому об'єкти і перетворюються скоріше не процеси і проєкції, ніж на окремі предмети. У межах об'єктцентричної концепції вони є не частиною, а структурувальною силою, що виявляє підручний простір і публічний світ.

Поняття «об'єктності» за загальними ознаками і сферою застосування

викликає порівняння з екзистенціалом «світність» М. Гайдеггера. Світність — онтологічне поняття, воно передбачає структуру конститутивного моменту буття-у-світі, яке в гайдеггерівській системі розкривається як «екзистенціальне визначення присутності» [4, с. 64]. Тобто «світність» створюється в межах аналітики присутності й демонструє різні значення феноменів та їхній взаємний зв'язок. Світність може бути модифікована в структурне ціле як окремих світів (чи регіонів), так і світовості в цілому [4, с. 65]. *Об'єктність, так само як і світність, означає фіксування ситуації «в чому існує», приналежності до світу, залученості до взаємозв'язків об'єктів.*

Сприйняття речі як об'єкта і виокремлення об'єкта як моменту функціонального з'єднання особи і речі — усе це нагадує гайдеггерівське «переказ через феномен світності», а не заявлене К. Кнорр-Цетіною інструментальне (Zeug) розуміння. Zeug для неї дублює поняття зонду у Ж.-Л. Нансі або фантому у М. Мерло-Понті. Ці визначення відтворюють характеристики тіла як привласнення простору, а також процесів утворення теоретичних конструктів як фантомних утворень пояснення відсутнього фрагменту контакту зі світом. Але слід зазначити, що попри всі спрощення концепція об'єктцентричної соціальності втримується в межах заявленої феноменологічної методології і гайдеггерівської ідеї речі.

Акторно-мережева теорія намагається віднайти феноменологічну опору для пояснення природи соціального буття. Буквальне розуміння феномену повсякденності створює картину навколишнього світу, але значення «навколишній» залишається на рівні онтичного, предметного наповнення. В той час як, за М. Гайдеггером, «оточення» не має такого просторового сенсу. Світність розгортає себе від екзистенціальної межі присутності у світі до розкриття світовості взагалі.

Складність визначення об'єкта відображає принципову неможливість виокремити будь-яку річ через її об'єктність як убудованість в оточення і зверненням до оточення. Об'єкти — це скоріше процеси і проєкції, ніж певні предмети, а тому предмети ніколи не проявляються без відсилання до певних засобів або цілей. Те, що пропонує акторно-мережева теорія, фактично виглядає як соціологічна інтерпретація підрозділу роботи М. Гайдеггера «Буття і час» «Буття убудованого сутнього в навколишньому світі». Одне з головних положень цього підрозділу, що лягло в основу робіт Б. Латура, Дж. Ло, К. Кнорр-Цетіної, — річ відсилає до своїх властивостей, що проявляють її як засіб, який неможливо уявити без відсилання до іншої речі. Такий зв'язок відтворено в структурі «від-того-і-для-того-щоб».

Акторно-мережева теорія розуміє річ у значенні гайдеггерівського «підручне», того, на чому тримається повсякденна діяльність. У соціальному значенні річ розуміється як «знаряддя праці», щось конкретно виготовлене «підручне», що виступає як предмет первинної турботи. Таким чином, таке

розуміння речі завжди вміщує цілісність відсилань, у якому домінує значення засобу. Саме тому об'єкт може сприйматися тільки як процеси і проекції, множина речей, що з'єднана функціональним змістом.

Таке сприйняття об'єкта стає підставою для другого зазначеного нами принципового положення акторно-мережевої теорії, що об'єкт організує фізичний і функціональний простір навколо себе. Скоріше це проявляється не в «організації», а в можливості розкрити його значення як «засобу», «підручності» у гайдеггерівському розумінні. Те, що для Б. Латура і Дж. Ло виступає як мережева організація, може бути розглянуто як «модус стурбованості», певна структура, завдяки якій виводиться світ і в своєму прояві, і для використання.

Прихильники акторно-мережевої теорії приймають за основу соціальний об'єкт у марксовому значенні як «ансамбль соціальних відносин» і пропонують розглянути його в ракурсі мережевого підходу, який передбачає одночасне схоплення об'єкта у фізичному, функціональному і знаковому просторі. Таке пояснення більше схоже на опрацювання гайдеггерівської ідеї проявлення світу, виправлення ситуації «незручно», коли підручний світ, «засіб», що завжди під рукою, опиняється непридатним для використання. Б. Латур так визначив цю ситуацію: «Коли речі дають відсіч». Але в інтерпретації Б. Латура ця складність поєднана з соціоцентричним пояснення матеріального і нематеріального аспектів життя. «Перша складність, — відмічає дослідник, — у необхідності виходу за межі „соціального“, щоб побачити природні матеріали» [3, с. 344]. Тобто для соціологічної теорії це новація епохального масштабу — побачити світ за межами соціологічних визначень, але фактично мова йде про виправлення ситуації, коли соціальна інтерпретація «заміняла об'єкт, що належав природі, іншим, який належав соціальному світу, і показати, що саме він є істинним» [3, с. 344]. Цей висновок Б. Латура про «заміну» об'єкта добре демонструє саме структура «незручно», описана в «Бутті і часі».

Для фахівців із соціальної теорії об'єкт не має єдиної площини існування, він відкриває проекції в трьох просторах — фізичному, функціональному і знаковому. При цьому слід відзначити, що оформлення, виокремлення об'єкта буде одночасно впливати на структури просторів його проявлення. Якщо ми приймаємо тезу про те, що будь-який об'єкт виникає як просторове утворення, то «ансамбль соціальних відносин» слід сприймати лише як прояв функціональних або мережевих зв'язків.

Поняття об'єктності в акторно-мережевій теорії будується на концепції світності М. Гайдеггера. Розробляючи екзистенціал «світність», він наголошує на тому, що до повсякденного буття-у-світі належать модуси стурбованості, які виводять світорозмірність для споглядання як підручного, того, що явлене, предметне, наочне і може бути використано як знаряддя [4, с. 73]. Однак трапляється, що викрита підручність об'єкта демонструє нам неможливість його застосування як засобу. Об'єкт-річ є наочним, але практично непридатним, таким,

що чинить опір нашому використанню. Так само, як в ситуації тіло-оточення, зонд-середовище, так і тут — помітна річ втрачає для нас свою прозорість, і ми змушені відчувати недостатність наших інструментальних засобів для її використання. За М. Гайдеггером, це «ушкодження засобу», що не зводиться до зіпсування речі, а скоріш це зміна її властивостей, яка потребує «зміни підручності того, хто турбує». Тобто має бути змінений модус стурбованості, оскільки непідручне «те, що не пропало і не є незастосовним, „плутається під ногами” стурбованості» [4, с. 73]. Втрата підручності змушує звертатися до оточення, де завжди виникає потреба у вказівці на розірваність взаємозв'язків відсилань, тобто через оточення сприймається цілісність світу. Річ як знаряддя і об'єкт як речове та просторове утворення існують як засіб, що не має сенсу поза відсиленням, бо порушується цілісність, щільність оточення. Розрив системи відсилань — ознака зникнення проявленого оточення як цілого світу.

Саме тому акторно-мережева теорія не тільки намагається «повернутися до речі» при структуруванні й описі соціальних відносин, але й показати спосіб з'єднання соціального в єдиний світ, де речі проявляють підручність (в гайдеггерівському розумінні) суспільних взаємозв'язків.

Акторно-мережева теорія використовує концепт «об'єктність» для пояснення структурної і функціональної системи суспільства. Емпірично світ соціальних взаємин залучає різноманіття об'єктів. Самі по собі об'єкти можуть бути у вигляді простих і складних утворень, але кожен об'єкт — мережева конструкція як за складом, так і за залученням до здійснення його функціонального призначення. Тобто об'єкт утворюється з різноманіття просторових і функціональних з'єднань. Кожен об'єкт пов'язаний системою відносин з оточенням і залишається ним лише за умов збереження цілісності цих своїх зв'язків. Це може бути людина, річ, знаряддя або ціла технологічна система чи державно-правове утворення. За Дж. Ло, уся система соціальних об'єктів має просторовий характер і підпорядкована принципам математичної топології. А саме: геометрична фігура може зазнавати деформацій, але якщо її поверхня не розірвана, то вона зберігає цілісність і продовжує існування як початкова фігура. Екстраполяція цього положення на соціальний об'єкт приводить до такого твердження: соціальний об'єкт залишається незмінним, якщо всі компоненти, які його утворюють, не втрачають свого функціонального зв'язку в межах утвореної системи.

Математизована структура пояснень Дж. Ло є своєрідним продовженням схеми онтичного висловлювання про сутне М. Гайдеггера. Чіткі паралелі між конструкціями «світність» і «об'єктність», розумінням речі як «приладдя», прояву системи зв'язків оточення («відсилення» і «ансамбль відносин»), системи практичного застосування і значимості — усе це дозволяє сприймати акторно-мережеву теорію як соціологічну інтерпретацію онтологічної проблематики М. Гайдеггера. Відтак проблема топосу та топологічного опису прив'язується до ідеї «убудованості» у світі, «турботи», «відсилення». Фактично мережева

конструкція, так само як і ідея просторового структурування соціуму, можуть бути віднесені до того, що М. Гайдеггер називав «формальною ідеєю світності» [4, с. 82]. Мережевість, об'єктність, топологічна просторовість — усі ці поняття соціальної теорії виглядають як модифікація феноменального взаємозв'язку, який прояснюється через зручні й наочні форми соціальних структур і функцій.

Таким чином, об'єктність — це структурована і функціонально необхідна взаємодія предметів і акторів, яка має просторово-фізичне, функціональне і мережеве значення. Цей концепт акторно-мережевої теорії напрядує наслідують принципіві моменти конструкту «світність» М. Гайдеггера разом з ідеями цілісності світовості, убудованості об'єкта у світ, «відсилання», речі як приладдя прояснення структур світовості.

Ідея об'єктності перетворилась на підґрунтя соціологічної топології, для якої функціональні зв'язки в суспільстві постають у вигляді об'єктцентричних відносин, що створюють мережу просторового, функціонального і знакового існування речей. Речі набули значення соціальних акторів, що визначають функціональні можливості людей. Для Б. Латура в речах криються первинні якості, які визначають «діяльну тканину природи», тоді як вторинні якості «визначають спосіб, яким люди суб'єктивно репрезентують універсум» [3, с. 356]. Тобто з огляду на аналіз концепту «об'єктність» можна стверджувати, що ідея визначення ідентичності пов'язана як із рівнем предметно-речового оточення та функціонування в ньому, так і з системою «репрезентації універсуму», у якій «точка відсилань» чи «точка з'єднань» завжди буде прив'язана до топосу особи. Але проблема топології ідентичності поглиблюється тим, що самі речі не є «незмінною об'єктивністю». Як зауважує Б. Латур, «річ не має єдності, яку приписали їй модерністи», оскільки вона залучена до системи функціонального використання і мережі просторових та знакових узгоджень. Але суть цієї мінливості речей не тільки в цьому. Вони самі залежать від поля їх застосування і від їхнього «статусу», що встановлений особою. Топос речі змінюється потраплянням в її оточення людини, так само як і топос людини зазнає впливу оточення. Латурівська «відсутність різноманіття» речі — це перебування в очікуванні необхідного розвитку, який можливий за умови присутності людини.

Таким чином, проблема об'єктності в ракурсі топології ідентичності постає як завдання узгодження низки мінливих структур: фізичних речей, що мають природну, функціональну і мережеву сферу прояву, соціальних структур, що пропонують «загальну систему репрезентації універсуму» (або колективні домовленості за термінологією К. Кнорр-Цетіної) та «суб'єктивну репрезентацію універсуму». Тобто проблема топології ідентичності може бути розглянута як проблема об'єктних відносин, де об'єктом виступають «ансамблі стосунків», полікомпонентні, мінливі цілісності, що не мають самотійного існування лише в одній із площин (фізичній, функціональній чи знаковій). Топологія ідентичності потребує одночасного розгляду об'єктного оточення в просторі місць, соціальних

з'єднань (мереж), а також потоків.

Література:

1. *Гофман И.* Закрепление форм деятельности / И. Гофман // Социология вещей : сб. статей / под ред. В. Вахштайна. — М. : Изд. дом «Территория будущего», 2006. — С. 54—117.
2. *Кнорр-Цетина К.* Социальность и объекты / К. Кнорр-Цетина // Социология вещей : сб. статей / под ред. В. Вахштайна. — М. : Изд. дом «Территория будущего», 2006.— С. 267—306.
3. *Латур Б.* Когда вещи дают отпор: возможный вклад «исследований науки» в общественные науки / Б. Латур // Социология вещей : сб. статей / под ред. В. Вахштайна. — М. : Изд. дом «Территория будущего», 2006. — С. 342—364.
4. *Хайдеггер М.* Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. с нем. В. Бибихин.— М. : Ad Marginem, 1997— 452 с.